HISTORISCH MAGAZINE VOOR PARKSTAD LIMBURG

mijn streek

2021
NUMMER 3

MERKWAARDIG VERHAAL(D)
Ter herinnering aan twee Heerlense vatlopers

PORTRET
Bij een portret van pastoor Röselaers

THEMA
Ontstaan en bouw van de eerste synagoge in Heerlen

THEMA
Duits-Joodse vluchtelingen in de Zuid-Limburgse grensregio

THEMA
Roofmoord op de Crombacherhof

Ter herinnering aan twee Heerlense vatrollers

MARCEL J.M. PUT

Drs. Marcel Put is historicus, docent en als liefhebber van sport(geschiedenis) betrokken bij het educatieve project Football Makes History van Euroclio.

Op reis met een ton

'Tour rond om Europa. Ter herinnering aan de vatrollers J. Celil en J. Zanders uit Heerlen (Limb. Holl.)'. Toen ik de afbeelding met dit onderschrift en de tijdsaanduiding 1928 op de Facebookpagina *Gewoon Heerlen* voorbij zag komen (geplaatst door Wim Giebels) begonnen meteen allerlei vragen door mijn hoofd te spoken. Wie waren de beide jongelingen? Wat hadden ze gedaan en waarom? Was hun verhaal al ergens bekend, was er nog materiaal van en kon ik daar in corona-tijd achter komen?

Heerlen op de wereldkaart?

Kijkend naar de afbeelding zie ik geen zelfverzekerde jonge knapen die menen dat de wereld aan hun voeten ligt en die ernaar uitkijken om met het gevaarte dat achter hen ligt die wereld te gaan verkennen. Het lijken eerder twee schuchtere jongens, die van de straat zijn geplukt en voor de ton gezet. Ze wachten op de instructies van de fotograaf en denken: wat is er gebeurd dat we hier nu met die ton staan? Wat is de bedoeling, wat komt hierna? Kortom: ik zie niet de houding die avontuur uitstraalt en die, denk ik, wel nodig is om de voorgestelde onderneming aan te pakken.
Laat ik beginnen met de vraag die u zeker ook hebt: hoe kom je op het idee om dit te gaan doen? Bedachten Zanders en Celil dat een 'Tour rond om Europa' met een ton hen een plek in de geschiedenisboeken kon opleveren? Wilden zij hun woonplaats Heerlen op de kaart zetten? Heerlenaren hebben immers de naam groots en meeslepende dingen te willen doen of beter, gedaan te hebben.[1] En dus hoopte ik, zelf Heerlenaar, dat zij een geweldige 'Tour rond om Europa' hadden afgelegd, waarvan niemand nog wist en ik als eerste verslag kon doen. Was dat het geval? Ik neem u graag mee op mijn 'Tour vanachter het bureau'.

De eerste wereldwandelaars

Aan het eind van de 19e eeuw was te voet om de wereld reizen erg populair. Sommige wereldwandelaars ondernamen een serieuze poging, maar de meesten waren oplichters. Die laatsten vertelden dat zij met hun reis een som geld konden verdienen. Voorwaarde was dat zij geen geld mochten hebben en uitgeven. Er waren altijd wel mensen die uit bewondering voor de 'gedurfde' onderneming goedgeefs waren. Op die manier leefden deze zogenaamde 'wereldreizigers' op de kosten van anderen.
In het begin waren deze wereld-wandeltochten ook voor kranten interessant. Veel wereldreizigers zeiden dan ook in dienst van een krant te werken. Om het nieuws te halen moest de uitdaging wel steeds worden aangepast. Gewoon lopen was geen nieuws meer. De Wereldtentoonstelling in 1900 in Parijs prikkelde in dat opzicht de fantasie van avonturiers. Om in het nieuws te komen liep bijvoorbeeld een man op stelten naar de Franse hoofdstad.[2]

De Wener Anton Hanslian, die met een vriend al eens naar Rusland was gelopen, zag de publiciteit over de 'vreemde' manieren van reizen naar Parijs als een buitenkans. Hij was echter inmiddels getrouwd en had een vierjarige dochter. Dat bleek eerder een oplossing dan een probleem. Zijn vrouw Leopoldine en dochter Poldy konden het hele stuk naar Parijs niet lopen, en dus maakte Hanslian voor hen een soort rijdende strandstoel waarin hij ze vanuit Wenen naar de Wereldtentoonstelling in Parijs duwde, een afstand van 1200 kilometer.[3] En dan waren er nog twee krachtpatsers die een groot houten vat richting Eiffeltoren rolden. Vermoedelijk waren zij de eerste 'reizende vatrollers', maar de geschiedenis is ze vergeten. Wie zij waren, waar zij vandaan kwamen en met wat voor een vat zij op stap waren, is onbekend.[4]

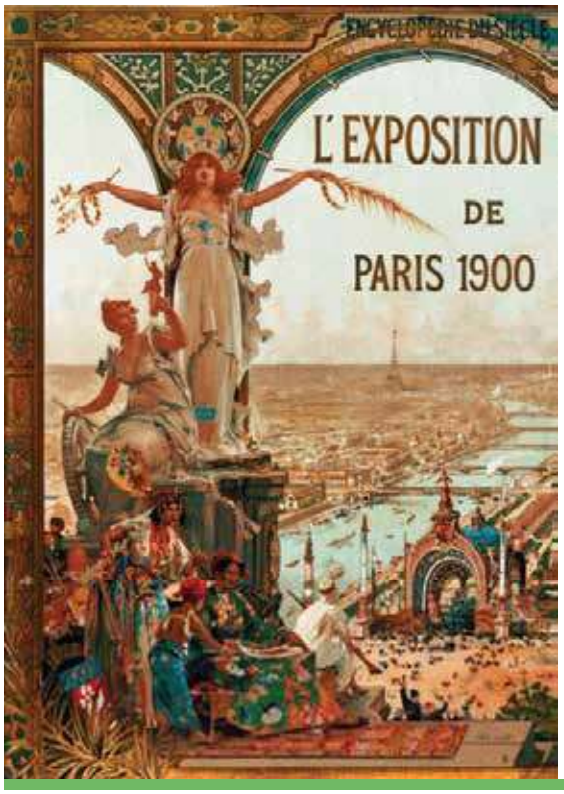

Affiche Expo Parijs

'Zwei kleine Italiener'

Alhoewel ze niet de eersten waren die met een ton op reis gingen, kunnen de Italianen Attillo Zanardi en Eugenio Vianello op basis van hun prestatie als de oervaders van het 'tonreizen' worden beschouwd.
In 1909 spraken zij met de Touring Club Italiano (de Italiaanse ANWB) af dat zij in twaalf jaar met een groot vat, dat als slaapplaats en keuken diende, over de wereld zouden reizen. Als zij daarin slaagden zouden ze 180.000 francs ($10.000) krijgen. Onderweg voorzagen ze in hun levensonderhoud door ansichtkaarten te verkopen met een afbeelding van zichzelf met de ton op de voorkant en op de achterkant het verhaal van hun tocht, inclusief de bezochte landen en het aantal afgelegde kilometers.

Op 20 juni 1909 vertrokken de 'Koningen van de Tonnen en Wegen' vanuit Venetië.[5] Het vat rolden ze voor zich uit. Het was 1 meter 34 hoog en 2 meter lang en aan beide kanten open. De inhoud was aan een beweegbare as bevestigd, zodat die niet meedraaide. Verder werden ze begeleid door een of twee honden. Soms liep er een tolk mee en in bewoond gebied werden ze omringd door tal van enthousiaste voetgangers en fietsers.[6]
Op 18 januari 1910 kwamen ze vanuit België bij Bergen op Zoom Nederland binnen.[7] Ze waren toen al door Noord-Italië, Zwitserland, Frankrijk, Engeland en België gerold en hadden zo'n 3790 kilometer afgelegd.[8] Hun reis door Nederland beperkte zich tot Noord-Brabant en een stukje Limburg.[9] Ze reisden door Duitsland, Rusland, Oostenrijk, Spanje en Portugal. In december 1913 arriveerden ze in de Verenigde Staten. Daar verdwenen ze na 1 juni 1914 van de radar. Hun laatst bekende stop was Pittsburg, Pennsylvania.[10] Waarom onderbraken ze hun reis? Had de Eerste Wereldoorlog er iets mee te maken? Uit onderzoek bleek dat Vianello zich tijdens de oorlog als soldaat voor het Amerikaanse leger meldde. Of hij ook naar Europa ging is onbekend. In 1920 werd hij tot Amerikaan genaturaliseerd. Hij bleef zijn hele leven vrijgezel, woonde op kamers en werkte als ober en als kok. Hij overleed op 21 september 1956 in Walker, Kent County, Michigan.[11] Zanardi ging ook in het leger. Hij was in 1921, zeven jaar nadat hij en Vianello stopten, weer even in het nieuws. Met een nieuwe partner wilde hij alsnog naar Italië rollen. Na de aankondiging van de reis werd er niets meer van ze gehoord.[12] Hoe het Zanardi verder verging heb ik niet kunnen achterhalen.

Rund um Deutschland

Werden Zanders en Celil door deze twee Italianen geïnspireerd? Toen de mannen uit Venetië hun vat over de wereld rolden waren beide Heerlenaren weliswaar nog erg jong en de berichtgeving over de Italiaanse vatrollers was in Nederland niet al te uitbundig, maar misschien pikten ze het verhaal ergens op. Waarschijnlijker

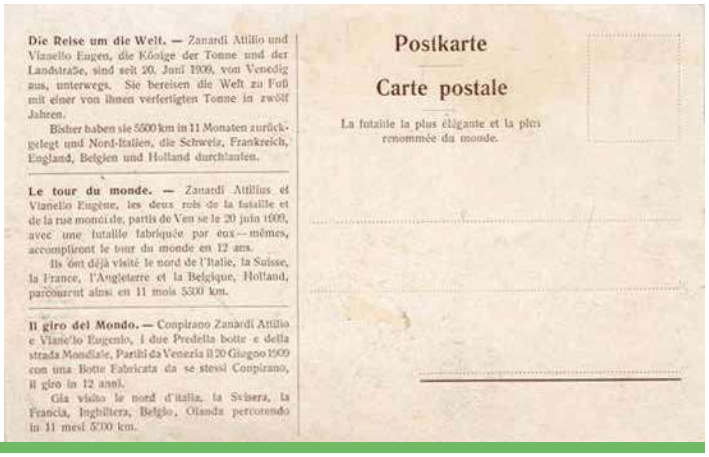
Die Reise um die Welt. — Zanardi Attilio und Vianello Eugen, die Könige der Tonne und der Landstraße, sind seit 20. Juni 1909, von Venedig aus, unterwegs. Sie bereisen die Welt zu Fuß mit einer von ihnen verfertigten Tonne in zwölf Jahren.

Bisher haben sie 5500 km in 11 Monaten zurückgelegt und Nord-Italien, die Schweiz, Frankreich, England, Belgien und Holland durchlaufen.

Le tour du monde. — Zanardi Attilius et Vianello Eugène, les deux rois de la futaille et de la rue monciale, partis de Ven se le 20 juin 1909, avec une futaille fabriquée par eux — mêmes, accompliront le tour du monde en 12 ans.

Ils ont déjà visité le nord de l'Italie, la Suisse, la France, l'Angleterre et la Belgique, Holland, parcourent ainsi en 11 mois 5500 km.

Il giro del Mondo. — Conpirano Zanardi Attilio e Vianello Eugenio, i due Predella botte e della strada Mondiale, Partiti da Venezia il 20 Giugno 1909 con una Botte Fabricata da se stessi Conpirano, il giro in 12 anni.

Gia visito le nord d'Italia, la Svisera, la Francia, Inghiltera, Belgio, Olanda percorendo in 11 mesi 5500 km.

Postkarte

Carte postale

La futaille la plus élégante et la plus renommée du monde.

Italiaan met ton, 1909

is echter dat een Duitser, genaamd Feldgen (soms gespeld als Fledgen!), ze op het idee heeft gebracht en ze misschien zelfs letterlijk op weg heeft geholpen.
Op 3 maart 1925 vertrokken de gebroeders Heinrich en Bernard Feldgen vanuit Homberg (Rheinland-Pfalz, Duitsland) om met een vat een reis langs de grenzen van Duitsland te maken. Hun Rund um Deutschland-tocht was het resultaat van een weddenschap die ze met hun kameraden van de Homburgse boksclub hadden gesloten. Ze wonnen de weddenschap en kwamen zelfs ruim een maand voor de vastgestelde einddatum weer in Homberg aan.[13] Vervolgens wilde Heinrich met een zekere Beiss een rondreis door Europa maken met een boot op wielen.[14] De in juli geplande start ging blijkbaar niet door, want op 11 november 1927 meldde de Arnhemsche Courant dat in Velp twee mannen een grote ton, met daarop in wit de tekst 'Rund um Deutschland', in de richting van Zutphen voorttrokken.[15] Een van hen was Heinrich Feldgen. Terwijl Bernhard thuis ziek in bed lag, ging zijn broer alleen met de ton op stap.

Via Rotterdam, de Moerdijk en Breda belandde Feldgen in Helmond. Daar parkeerde hij zijn ton bij een boer en nam de trein naar Homberg om zijn zieke broer te bezoeken. Na een paar dagen was hij weer terug en hervatte hij zijn reis. Hij ging naar Venlo.[16]
De Duitse tonnenroller was inmiddels een bekendheid, in ieder geval in Venlo. Toen hij op 17 februari met zijn ton de Noord-Limburgse stad binnenrolde, kopte de lokale krant: 'Heinrich Feldgen in Venlo'.[17] De belangstelling voor de tonloper was groot in Limburg. Alle regionale kranten berichtten over zijn reis. *Het Limburgsch Dagblad* was de eerste Nederlandse krant die schreef hoe Feldgen aan de kost kwam: '(…) hij

Zanardi en Vianello in 1913, aankomst Beaucaire

voorziet in z'n onderhoud, zooals 't bij dat soort sportmenschen méér gaat, door den verkoop van kaarten.'[18]
De tekst op die kaart zorgde voor verwarring bij een enkele berichtgever, zoals de Maastrichtse *Limburger Koerier* die schreef dat Feldgen nog steeds bezig was de weddenschap te winnen. Feldgens reis door Nederland zat er bijna op. Vanuit Venlo rolde hij nog naar Roermond, Sittard en Maastricht. Vandaar ging het naar Aken en verder naar huis.[19]

Waar bleef Feldgens ton?

Op 14 maart was Feldgen nog in Kerkrade. Hij reisde dus over Heerlen. De dag dat Feldgen in Heerlen was, bleek voor de kranten geen aanleiding voor een verhaal. Vermoedelijk vonden de redacties dat alles nu wel was verteld. Koos Feldgen vanwege zijn Heerlense begeleider Beckering over Heerlen en Kerkrade naar Aken te reizen? Tegen de tijd dat het duo in Kerkrade arriveerde verscheen er een foto van Heinrich met zijn vat in de Nederlandsche kranten. Het oogde vreemd dat er in het bijschrift achter zijn naam 'rechts' stond. De reden hiervoor werd duidelijk toen de *Deli Courant* op 16 mei 1928

dezelfde foto publiceerde met twee mannen erop. Links stond Feldgens helper, vermoedelijk Beckering. Was de foto in Heerlen genomen? Heinrich Feldgen verdween geruisloos naar 'die Heimat' en ook van Beckering werd niets meer vernomen.[20]

Drie maanden later vertrokken twee Heerlense jongemannen met een ton van hetzelfde gewicht, formaat en uiterlijk als die van Feldgen voor een tocht door Nederland. Bij vergelijking van de foto's lijkt de ton van de Heerlenaren veel groter, maar we weten dat Heinrich 'hochgewachsen' was. 'Der war ja fast zwei Meter gross und sehr stark'.[21]
Had Feldgen de ton aan de Heerlenaren verkocht? Dan zou hij zonder ton in Homberg zijn teruggekeerd. Navraag bij de Historischer Verein Homberg gaf geen uitsluitsel.
Is de verkoop van de ton aan de Heerlenaren een aannemelijk scenario? De weddenschap met de boksclubs hadden de gebroeders Feldgen al in 1927 gewonnen. De reis door Nederland was waarschijnlijk een manier om hun Duitse avontuur nog eens extra te gelde te maken. Ze hadden al een indrukwekkende prestatie geleverd en vermoedden misschien dat tonrollen in het vlakke Nederland gemakkelijk en goed voor hun beurs zou zijn. Ook ondernam Feldgen na zijn Nederlandse trip in ieder geval geen ton-reis meer. Het is dus heel goed mogelijk dat hij afstand deed van de ton toen zich de kans voordeed.

Teken des tijds

Waarom gingen Zanders en Celil met een ton op pad? Vermoedelijk om net als Heinrich en Bernhard Feldgen geld te verdienen. Voor ondernemende mensen, die geen vak geleerd hadden of geen zin hadden om gewoon te werken, was dit eind jaren twintig van de vorige eeuw blijkbaar een manier om inkomsten te genereren. Het is waarschijnlijk het best te vergelijken met de huidige influencers en vloggers op Youtube.

In de Nederlandse pers konden deze reizigers niet altijd op sympathie rekenen. De *Delftsche Courant* was nog betrekkelijk mild: 'In onzen tijd hebben velen er plezier in, om met de aller-vreemdsoortigste vervoermiddelen den aardbol om te toeren. De een gaat per "vliegende

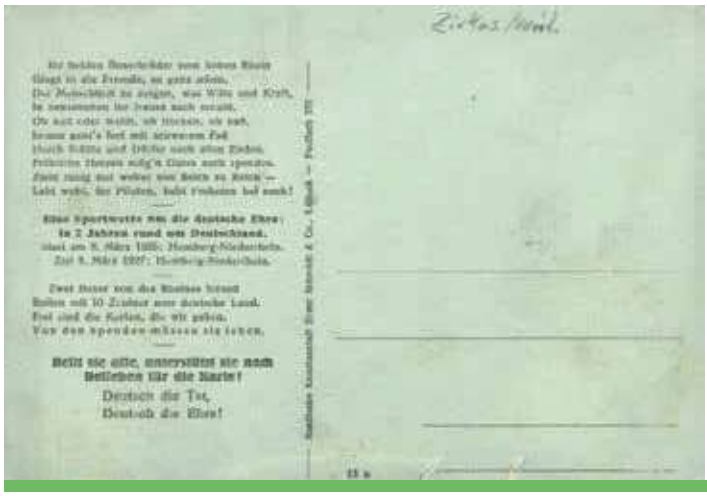

Gebroeders Feldgen

Hollander", nummer twee met de auto-ped of op rolschaatsen en een derde, wien dit alles nog niet excentriek genoeg is, kruipt gelijk Diogenes in een ton en zeult aldus van stad tot stad en van land tot land.'[22] De Telegraaf velde een harder oordeel en kopte: 'Langzaamheidsrecords. Dwazen op de wereldroutes.' Ook over tonrollers was laatstgenoemde krant niet te spreken: '(…) welk een profematie [gebrek aan eerbied, MP] van Diogenes' rustig wijsgerig verblijf! Deze, die niet aan de ijdelheid der aardsche goederen wilde offeren, zou ook onmiddellijk de volmaakte nutteloosheid van elke verplaatsing hebben gevoeld! Terwijl deze twee pochhanzen dit sobere slakkenhuis speciaal uitkiezen opdat de heel wereld over hen spreekt…. Ook wij hadden moeten zwijgen … Maar laat het ten minste een lesje zijn voor al degenen die besmet worden door de belachelijken recordziekte van onzen tijd!' Dit commentaar betrof overigens niet onze Heerlense vatrollers, maar twee figuren die het dermate bont maakten dat ze hun ton niet zelf voortrolden maar op een karretje zetten.[23]

Aan de rol

Een combinatie van deze schrijfmoeheid over en zelfs afkeer van de 'ludieke wereldreizigers', en het feit dat Feldgen net voor hen op vergelijkbare manier een tocht door Nederland had gemaakt, verklaart misschien waarom pas in de derde week van hun reis het eerste traceerbare bericht over de Heerlense tonlopers in een krant verscheen. Terwijl ze met hun vat door Muiden liepen om aandacht te trekken, passeerde de Gooische stoomtram. De machinist of zijn helper gooide stukken steenkool naar het tweetal, waardoor een van hen gewond raakte aan zijn neus.[24] Zanders en Celil waren ruimschoots op tijd voor het evenement waar ze vermoedelijk hun slag wilden slaan. De Olympische Spelen in Amsterdam werden op 28 juli geopend. Twee weken voordien trokken zij met hun ton al de aandacht in de hoofdstedelijke binnenstad.

Ze rolden door het centrum en hielden hier en daar halt, zodat nieuwsgierigen hun ton konden bekijken en geld doneren. Ze werden inmiddels vergezeld door een Duitse journalist, een zekere Franz Kaminsky uit Berlijn. *Het Volk* schreef over 'jolige vatrollers' die niet wilden vertellen of ze waren geïnspireerd door de Griekse wijsgeer Diogenes, die ook in een ton leefde.[25] In het verslag van het Amsterdamse *Algemeen Handelsblad* kwamen de Heerlenaren zelfs als schuchter naar voren. 'Reis om de wereld……, start Heerlen 17/6 '28, stond er op geschilderd. Het vreemde trekt – vele menschen dromden om het zonderlinge gevaarte: men keek door de roode en blauwe glaasjes naar binnen – men rekte zich de halzen om het ton-interieur te bekijken. "Slapen jullie dáárin, vader?" vroeg een meneer, die reeds tweemaal rond de ton gedrenteld was en er eindelijk twee keurig opgemaakte bedden in ontdekt had. De moderne Diogenes knikte – duwde den vrager een prentbriefkaart onder den neus …'. Ondanks dat ze niet zo spraakzaam waren konden ze in Amsterdam op sympathie rekenen aangezien de krant besloot met: 'Wereldreizigers moeten gesteund worden – ook al zijn ze pas van huis gegaan …'.[26]
Enkele dagen voor het einde van de Spelen zetten ze koers naar een ander groot evenement in Nederland, de Nederlandsche Nijverheidstentoonstelling (NeNijTo) die op 1 juni in Rotterdam was geopend.[27]

Het vat verzuurt

Op 13 augustus arriveerde het drietal in de Maasstad. Alhoewel de tentoonstelling tot 1 oktober duurde, reisde het drietal enkele dagen later alweer verder.[28]
Ook hadden ze hun verhaal veranderd. In het *Rotterdamsch Nieuwsblad* werd de reis die de gebroeders Feldgen maakten aan de Heerlenaren toegeschreven, inclusief de weddenschap met de boksclub, die ze zouden winnen als zij in vijf jaar door Europa trekken.[29] Is hier sprake van bewust bedrog? Presenteerden ze zich als 'ervaren tonrollers' om meer inkomsten te verwerven? Dat blijft giswerk, maar het lijkt in ieder geval geen goed teken. Het toont feitelijk aan dat het alleen om geld verdienen ging en niet om het leveren van de prestatie. Tevens is het vragen om problemen en die komen er dan ook. Berichtte *Het Volk* tijdens de eerste dagen van de Heerlenaren in Amsterdam nog over 'jolige vatrollers' die geen ruzie maakten, in Rotterdam bleek er meer dan alleen het verhaal te zijn veranderd. 'Drie wereldreizigers in een ton krijgen ruzie. Onderbroken wereldreis' kopte *De Telegraaf*. De onenigheid ontstond volgens de krant over het eigendom van de ton, waarbij ook alcohol in het spel was. 'De twist liep zoo hoog, dat de politie er aan te pas kwam en de drie reizigers met de ton en al naar het bureau Paauwensteeg transporteerde. Een der Limburgers werd ter ontnuchtering maar op het bureau gehouden. De anderen morgen is de vrede geteekend en kon de reis met de ton worden voortgezet.'[30]

De getekende vrede hield niet lang stand. Eind augustus kwam een melding uit Breda dat 'Onze stad werd bezocht door enige vatrollers nl. een dame en twee heeren, die met een vat van 650 kg van Rotterdam gestart zijn voor 'n reis door Europa.'[31]
Er is blijkbaar een nieuwe start gemaakt, nu vanuit Rotterdam. Maar door wie? Hadden Zanders en Celil zich in Amsterdam door de journalist Kaminsky laten overtuigen om hun avontuur aan te dikken en loosden ze hem na de ruzie en keerden terug naar hun eigen verhaal? Maar waarom vertelden ze dan niet dat ze al vanaf Heerlen via Amsterdam waren gekomen? Had een van beide Heerlenaren een dame ontmoet die hij wilde meenemen op de reis en was de ander het daar niet mee eens? Was dat de reden voor de ruzie?

Afloop onbekend

Het is helaas allemaal onbekend. Als ze al na Breda de grens zijn overgestoken, hebben ze in België geen indruk gemaakt. In de Belgische en ook Franse kranten is niets over de tocht van de beide Heerlenaren gevonden. De oorzaak kan zijn dat ook in de buitenlandse pers de animo om te berichtten over de steeds gekker en doldwazer wordende reizen afnam. Men richtte zich meer op serieuze reisondernemingen, zoals de wereldomspannende vlucht van de zeppelin Graf Hindenburg of een reis om de wereld in een automobiel. Gezien de problemen en de veranderde groepssamenstelling na Rotterdam is het aannemelijker dat het overgebleven drietal al vrij snel na Breda stopte. Hun reisplan onderging hetzelfde lot als de ton van Jan Huijgen in het bekende kinderliedje: het viel in duigen. Naast het raadsel van het waarom en hoe van Zanders' en Celils reis, blijft dus ook nog de vraag hoe het afliep. Wie van de mannen kwamen er met de ton aan in Breda? Wie was de dame en hoorde ze bij een van de Heerlense heren? En wat is er naderhand van onze twee Heerlense tonrollers geworden? Wie kan helpen om antwoorden te krijgen op deze vragen?

Noten

1 Al in de negentiende eeuw dreven de inwoners van de omliggende plaatsen de spot met de dikdoenerij van het dorp Heerlen. Voorbeelden daarvan zijn te vinden in versjes uit die tijd (o.a. van de Tachtiger en Schaesberger Frans Erens). Met het boekje *Der Koehp va Hehle, Ee Hehlesj vertelsel* hield oud-dorpsgenoot Mathieu Kessels de Heerlenaren een spiegel voor. In de loop van de tijd werden Heerlenaren spottend Winkbülle (windbuilen) genoemd. Een omschrijving die door de lokale carnavalsvereniging als geuzennaam wordt gebruikt.

2 https://ultrarunninghistory.com/around-the-world-4/ geraadpleegd op 3 mei 2021.

3 Ibidem; *Illustriertes Wiener Extrablatt*, 11 juli 1902, 5.

4 https://ultrarunninghistory.com/around-the-world-4/ geraadpleegd op 3 mei 2021.

5 Dit was een zelfgekozen bijnaam die ze gebruikten op de ansichtkaarten die ze verkochten. *Grazer Tageblatt*, 21 november 1910, 4; De Grondwet. *Roosendaal's Nieuws- en Advertentieblad*, 21 januari 1910, 2.

6 *Neues Wiener Journal*, 29 april 1910, 7 en *Grazer Volksblatt*, 20 mei 1910, 6.

7 *Algemeen Handelsblad*. *Courant Nieuwe Amsterdamsche*, 20 januari 1910, ochtendblad, 1.

8 *Provinciale Noordbrabantsche en 's Hertogenbosche Courant*, 1 januari 1910, 2.; *Arnhemsche Courant*, 13 januari 1910, 2; De *Grondwet*, 21 januari 1910, 2; *Algemeen Handelsblad*, 20 januari 1910, 1.

9 Dit waren de geplande etappes in Nederland: dinsdag 18 januari 1910 van Bergen op Zoom over Wouw naar Roosendaal 15 km; woensdag 9 januari van Roosendaal naar Breda 23 km; donderdag 10 januari Breda-Tilburg 22 km; vrijdag 11 januari Tilburg-Eindhoven, 41 km; zaterdag 12 januari Eindhoven-Helmond 16 km; Zondag 13 januari Helmond-Roermond 44 km. Daar zouden ze door de consul worden ontvangen en een nieuwe reiswijzer voor het vervolg in Duitsland krijgen. Maar de reis naar Roosendaal werd al uitgesteld en dus kwam van dit schema weinig terecht. *Nieuwe Tilburgsche Courant*, 20 januari 1910, 3. Op 5 februari arriveerde ze in Venlo en waren ze aan de grens. *Nieuwe Venlosche Courant*, 12 februari 1910, 2.

10 De reis van Zanardi en Vianello heb ik gereconstrueerd op basis van de hierna genoemde bronnen. In die bronnen staan ook meer details over hun tocht. Met name in de Amerikaanse pers zijn de feiten vaker door elkaar gegooid of werden verzonnen: *De Courant*, 4 juni 1910, 242.; *Grazer Volksblatt*, 20 mei 1910, 6.; Barrel rollers arrive in Newark, *Passaic Daily News* (Passaic, New Jersey) 30 januari 1914, 4.; *Arbeiter Zeitung*, 27 oktober 1910, 6.; Österreichische Land-Zeitung, 29 oktober 2010, 4; *Deutsches Volksblatt*, 3 november 1910, 8; *Grazer Volksblatt*, 10 november 1910, 5; Passenger and Crew Lists of Vessels Arriving at New York, New York, 1897-1957 (National Archives Microfilm Publication T715, roll 2232); Records of the Immigration and Naturalization Service, Record Group 85. Ellis Island and Other New York Passenger Lists, 1820-1957. List from S.S. Niagara sailing from Le Havre 22 November 1913, arriving at port of New York 3 December 1913; The St. Louis Star and Times (St. Louis, Missouri) 29 januari 1914, 2; Passaic Daily News (Passaic, New Jersey) 30 januari 1914, Barrel rollers arrive in Newark, 4; *The Union Republican* (Winston-Salem, North Carolina) 12 februari 1914, 2; *The Daily News* (Lebanon, Pennsylvania) 14 maart 1914, 8; *The News*, Newport Pennsylvania, 28 april 1914, 1; *Altoona Times* (Altoona Penn, 11 mei 1914, 12; *Altoona Tribune* (Altoona Pennsylvania) 5 mei 1914, 3; *Altoona Times* (Altoona Pennsylvania) 12 mei 1914, 5; *Bedford Gazette*, Bedford Pennsylvania, 22 May 1914, 5; *Pittsburgh Daily Post*, 1 juni 1914, 2.

11 http://www.migenweb.org/kent/cemeteries/walker/riverbend/sz.html geraadpleegd op 3 mei 2021.

12 *The Topeka Daily Capital*, Topeka, Kansas, 6 juli 1921, 1; *The Spokesman-Review*, Spokane Washington, 6 juli 1921, 2.

13 *Nieuwe Venlosche Courant*, 18 februari 1928, 2.

14 Ansichtkaart met opschrift: 'Eine Sportreise Rund um Europa beabsichtigen die beide Sportfreunde Feldgen aus Rheinland und Bleiss aus Schleswig-Holstein in gesamt 6 Jahren mit ihrem Rotorschiff sämtliche Staaten Europas zu bereisen.' Voor het begin van de reis op 1 juli 1927 was een propagandatocht gepland die al in 1926 zou starten. Dit is vreemd, aangezien Feldgen toen nog met zijn broer en hun ton op pad was.

15 *Arnhemsche Courant*, 11 november 1927, tweede blad, 1.

16 *De Zuid-Willemsvaart*, 11 februari 1928, 1-2;

17 *Nieuwe Venlosche Courant*, 18 februari 1928, 2.

18 *Limburgsch Dagblad*, 28 februari 1928, 2e blad, 2.

19 *Nieuwe Venlosche Courant*, 18 februari 1928, 2; *Limburger Koerier,* 18 februari 1928, 2; *Limburger Koerier*, 27 februari 1928, 2; *De Limburger*, 28 februari 1928, 3; *LK: provinciaal dagblad*, 2 maart 1928, 7.

20 *De Volkskrant*, 14 maart 1928, 2e blad, 2; *Overijsselsch Dagblad* 14 maart 1928, 1; LD 15 maart 1928, 2; *Deli Courant*, 16 mei 1928, 2e blad, 1.

21 https://www.nrz.de/nrz-info/zwei-homberger-haudegen-id184101.html Geraadpleegd op 3 mei 2021.

22 *Delftsche Courant*, 14 november 1928, Tweede Blad, 2, 'Per Postauto op reis. Oostenrijk's schoonheid verfilmd'.

23 *De Telegraaf*, 30 augustus 1928, avondblad, Eerste blad, 2. Langzaamheidsrecords.

24 *Gooi- en Eemlander: nieuws- en advertentieblad* 5 juli 1928, Tweede Blad, 1.

25 *Het Volk: dagblad voor de arbeiderspartij*, 13juli 1928, Derde blad, 1.

26 *Algemeen Handelsblad*, 13 juli 1928, Ochtendblad, Tweede Blad, 7.

27 *De Maasbode*, 23 maart 1928, Ochtendblad, Tweede Blad, 3

28 https://www.rotterdambouwt.nl/2018/06/23/de-nederlandse-nijverheidstentoonstelling-nenijto/ Geraadpleegd op 3 mei 2021; *De Maasbode*, 22 september, 1928, Avondblad, Tweede blad, 3.

29 *Rotterdamsch Nieuwsblad* 14 augustus 1928, Derde blad, 1.

30 *De Telegraaf*, 17 augustus 1928, Ochtendblad, Tweede Blad, 5; *Het Nieuwsblad van het Zuiden*, 17 augustus 1928, 2; *Leeuwarder Nieuwsblad goedkoop advertentieblad*, 17 augustus 1928, Tweede Blad, 2; *De Noord-Ooster, Algemeen Nieuws- en advertentieblad voor de veenkoloniën en omliggende streken*, 18 augustus 1928, 1. Allemaal publiceerden zij exact hetzelfde bericht.

31 *Dagblad van Noord-Brabant*, 28 augustus 1928, eerste blad, 2.